

SZABADKAI ÉLET A MÚLT SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

BORI IMRE

Érdemes lenne számba venni a Szabadka-irodalmat, az abból kibontakozó körképet – az frott szóból és a festő ecset nyomán készültet – egymás mellé rakni mindazt, ami jó és releváns mű, amelyben ott van a város élet- és emberföldrajza. A *Repülő Vucsidollal* lehetne talán kezdeni, azután Kosztolányi Dezső két regényébe merülve elbeszéléseinek sorával egészíteni ki, amit adatban, színben, főképpen pedig emberi sorsokban ránkhagyományozott. Vele Csáth Géza novellái is segítő kalauzunk lehetne, majd Munk Artúr *Hinterlandja*, Tamás István *Egy talpalatnyi föld* és Havas Károly *Öreg ház a csirkepiacon* című regénye kerülhetne asztalunkra, azután Sinkó Ervin *Optimisták* című regényének nyitófejezete, de Lévay Endre önéletrajzi könyvei is, végül pedig Lovas Ildikó és Foky István ifjantabb prózája kínálhatna rálátást a városra, hiszen a körben, amelynek középpontjában a városháza áll, a Mlaka éppenúgy belefér, mint a nyugati szőlők. S még nem is került a látómezőnkbe minden olyan mű, amely a város szeretetéről és gyűlöletéről beszél. Érdemes könyv készülhetne a Szabadka-próza részleteiből, most pedig ez a sor újabb jelentős művel gazdagodott, s abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy erről a frissen megjelent alkotásról most önök előtt beszélve a figyelmükbe ajánlhatom. Damjanovné Zimmer Sarolta *Így éltünk Szabadkán* című emlékirata ez, s szól a XX. század első negyvenkét évéről, mert kezdődik Zimmer Sarolta születésével, 1900. január 31-ével s megszakad 1942-ben, az újvidéki razzia szabadkai visszhangjának elmondásával. Ami e dátumon túlmutat, az már leánya, Jadranka figyelmes és szeretetteljes intervenciójának eredménye.

Két mozzanatot szeretnék már mondandóm elején kiemelni. Az első leánya, Jadranka közlése a szöveg első oldalához frott lábjegyzetben, nevezetesen, hogy anyja valóban nem akart „irodalmat írni”, s dilemmája, hogy anyjának

emlékiratát megjelentesse-e. A másik az ihlettel kapcsolatos: „Most megint divat lett memoárokot írni. Nagy írók egymás után elevenítik meg múltjukat. Aztán kevésbé nagy írók. És mi – kik nem vagyunk sem írók, sem egyéb hírességek – követjük őket. Mi nem írunk irodalmi alkotásokat. Csak írunk. Nem kell zseninek lenni, nem kell tehetség (dehogynem, teszem én a magam megjegyzését), sem fantázia, készen kapjuk a témát. Csak kis időre ki kell lépni a jelenből, visszatérni a gyermekkorba egészen az emlékezés határáig.” S van egy harmadik mozzanat is: a példa gyakorolta hatás: Szerb Antal gyerekkori naplója, amelynek bátorító pár sorát Szerb Antalnak *A világirodalom története* 1958-as kiadása utószavában Kardos László idéz, s abban a pár Szerb Antal-mondatban nagy meglepetésére az emlékiratírás gondolatát melegengető Zimmer Sarolta „a saját maga életét ismerte fel”, a „maga tizenhárom-tizennyolc éves kori életét”: „Ugyanabban a légkörben nőttem fel – mondja –, azokon az eszméken nevelkedtem. Én a Nagyasszonyunk gárdájához tartoztam, ő a Zászlónkhoz.”

Homályból kell előhívnia az emlékeit, s az első mondata, hogy 1900. január 31-én jött a világra Szegeden, s idős korában is azt érzi, hogy szomorúságra született a világra, s az kísérte élete végéig. Szegeden született, de a család Aradon élt, és négyéves volt, amikor Szabadkára költöztek a Magyar utcai 100-as számú házba: ott szolgaszemélyzet állt a család rendelkezésére – szakácsnő, szobalány, német kisasszony, kocsis, fogat. Az első oldalakon még csak emlékvillanatok vannak, amiket a felnőttnél tünődései taglalnak. Amikor azt írja, hogy „rettenetes félelem élt bennem”, hozzáteszi: „Anyuska egyszer – nem is olyan régen – mesélte, hogy egyszer irtó félelemben menekült karján velem, apjától. Akkor már négyéves lehetett, de mégsem emlékezhetett erre, de talán tudat alatt annál inkább rombolhatott benne ez az emlék.” Elemista iskolás korának elmondásakor még kevés színt használt. De említjük meg a Koncz Mariskát, aki „nagyon mulatságos parasztlány volt”, parasztosan is öltöztették. S azt is megörökíti, hogy 1942-ben a nagy hóolvadás elvitte kisházuk egyik falát, s ott veszett nemcsak gyermekkorának sok-sok játékszere, hanem még a dédnagyapja kutyabőre is – említi Jadranka lábjegyzetében. Azután a képek mind részletesebbek: megfesti Apolló nénit Csikériáról, és leírja étkezési szokásait: „Mint mondtam, apuci nagyon becsülte a női munkát, s nekünk mindenre nagyon kellett vigyáznunk, hogy a lánynak mennél kevesebb munkát adjunk. Ezért a leveses tányérből megettük a levest, a garníringot, húst, mártást, sőt a pecsenyét is, aztán kenyérral jól ki kellett törölni a tányért, s aztán megfordítani. A tészta a tányér aljáról ettük.” S már itt az életepezidők az anekdota felé vannak indulóban, akkor is, amikor a bunyevácokról először beszél, hiszen a lábjegyzet már ekkor előlegezi, „anyja szláv emberhez megy feleségül”, az emlékező pedig Zilahy Lajos *Fatonyok* című színművét említi

– jelezvén, hogy sorsdöntő a kérdés, ami azután életén és emlékezései könyvében át végighúzódik. Másodikos elemista korában találkozik ezzel a kérdéssel. Akkor tapasztalta, hogy nagyanyja bátyja, Barna bácsi „nagyamával bement a szobába és – mindig ha egyedül voltak – bunyevácul beszéltek. Barna bácsi mindig büszkén mondta: »Mi dalmátok vagyunk.«” „De büszkék voltak magyar nemességükre is, melyet Mária Teréziától kaptak – olvassuk tovább – Mateovics előnévvel és Mateovics faluval. (Viszont a címtárban az előnévük Ómoravica.) Emlékszem, sok szó esett a családban arról – mikor Mateovicsot Mátételkére magyarosították, hogy kérvényezni kellett, hagyják meg a falu ősi nevét, hisz az egész falu ezt a nevet viseli. Ugyanis Mateovicson mindenki Piukovich volt: a földesúr és kanásza, az országgyűlési képviselő és a parádés-kocsis.” Gondosan jegyezte az élet ilyen természetű produkcióit: az összeomlását is: „Nem tudtuk, mi történt. Én azt hiszem, senki a világon nem állt olyan tudatlanul az események előtt, mint mi, magyarok. A híreket csak hazai újságokból kaptuk, s azok félrevezettek bennünket az utolsó percig. És 1918. november 3-án falragaszok adták tudtul a lakosságnak, hogy a szövetségesek elvesztették a háborút, és Szabadkára bevonul a francia és a szerb katonaság. Kétségbe voltunk esve. Most mi lesz? Hol vesztettük el a háborút? És meddig lesznek itt a franciák, és meddig a szerbek? És most nem lesz forradalom? És mi van Pesten? Magyarország többi részén? És lehetséges az, hogy elvesztettük Erdélyt, elvesztettük a Kárpátokat, elvesztettük Bácskát, Baranyát, Torontált? Szabadkán pedig Rákosi Matyinak jól megy. Szüleinek házat vesz Szabadkán a Harmat utcában, testvéreit kiházásítja, üzletet nyit nekik, jómódba juttatja őket.” Lejátszódnak a polarizálódások is: „A szláv nyelvű lányok átmentek a szerb iskolába. Most már egyedül voltunk magyarok, nem volt ki ellen harcolni.” Mennyi paradoxona az életnek! „Egy Leskovac, nemzetiségére nézve szerb, magyar tiszt”, ám mint kiderül, benne nem támadt fel a szláv vér, s nem lépett át az SZHSZ Királyság hadseregébe, hanem átment Magyarországra, és 1941-ben vezérezredesként jött Szabadkára látogatóba. Jogos a megjegyzése: „De mióta emlékiratot írok, mást se teszek, mint csodálkozok.” A sors a legkülönösebb sorsfordulókat produkálja. Elmondja, hogy az első vegyes házasságot Péics Magda kötötte Csánics alezredessel, aki nemrég még magyar katonatiszt volt, egy szép dalmát jogászfiúhoz pedig Jakobcsics Böske ment férjhez. De Szabadkára érkezett „egy magas, szép, horvát asszony, aki a vasútnál volt hivatalnok. A magyart úgy beszélte kb. mint én most a horvátot. Ellenben magyar férje volt, akinek halálos ágyán, az volt az utolsó kívánsága, hogy horvát felesége magyar embert neveljen a fiukból, Buda Laciból”. Egy év múlva ez az asszony átment a fiával Magyarországra.

„Nekem csak egy dolog tetszett az új rendszerben, hogy nem volt gyűlölködő” – írja az első vegyes házasságról szóló közlés után, ám egy egész oldalt

szentelt Budánovics Lajosnak, az új szabadkai püspökség első püspökének, aki „azzal kezdte működését, hogy magyartalanítást rendezett a plébánián... a papokat széthelyezték, újak jöttek”. Az ilyen intézkedések a nosztalgiákat szíttották, az emberek kijártak a vasúthoz, és nézték a Magyarországra menő vonatokat, „talán magukkal viszik az ő vágyaikat, szomorú, elhagyatott sor-sukat”. Az emlékiratfró életsorsának ismeretében érthető, hogy a vegyes házasságok kérdése ott motoz a tolla alatt. A Szabadkán feltűnő fiatal emberek nemcsak vágyakat ébresztenek, hanem ideológiai kompromisszumokat is előcsalnak: sok lányban, nyilatkozatuk szerint, feltámadt a szerb vér. „Különbön pedig – írja –, ekkoriban nagy keletje volt a magyar lányoknak, magasra szökött az ázsiójuk. Egész legenda vette őket körül. Csak magyar lányt akartak feleségül venni, még arra is hajlandók voltak, hogy katolikus templomban esküdjenek.”

Az emlékiratok oldalain végül feltűnik Kulis Ivan, azaz Damjanov Jakša, és 1925. december 7-én megtartják eljegyzésüket. „És most jött ez a dalmát fiatal ember, és mintha megérezte, megértette volna a bánatunkat, bánatomat. Nagy horvát nacionalista volt, a nagy szerb hegemonia ellen harcolt, ő is részt vett egy szerb újság nyomdájának levegőbe röptésénél, alig úszta meg.” A Split és Trogir közötti hét Kaštel egyikében, Gomilicán született: a szülői ház egy helyiségből fent, egy helyiséggel lent, a bolthajtás alatt pedig nyitott konyhával. Érdekházasság volt – egy dalmát parasztfiú (még ha ügyvédnek is tanult) és egy polgárlány házassága – ez Zimmer Sarolta emlékiratainak folytatása, hiszen egy, az életet könnyedén élő, szerelemben szabad férfi és egy apácák ápolta lelkületű polgárlány története az, ami következik. S változik az emlékező előadásmódja is – előbb inkább epikus, emlékiratának második felében inkább krónikás. Az első korszaka életének, mint írja, „tele van virággal”, a későbbiek emberalakokban gazdagok. Közülük a Kosztolányi Mariskáról készült a legrészletesebb: elképzeltetetlenül csúnya, csámpás, de tőle hall először a szifiliszről. S nem hiányoznak az érzelmek, a versbe foglaltak sem: egy verssel zárva méltatásom, de nem a Sarolta asszonyéval, hanem lánya, Adriatica-Jadranka írta verssel:

*Sienában egy reggel, magam sem
tudom, hogy és miért,
hirtelen honvágy fogott el
és ez nem csak kilométerek kérdése
volt, ami megoldható,
hanem az idő, amely oly reménytelen
és elszomorító.
Haza szerettem volna menni:
fiáker vinne a Kakas iskola felé,*

*rázna a kocsi a rosszul kövezett utcán,
bámulnának a piacozó asszonyok,
és szállna a por utánunk.
Megállnánk egy görbe, nagy sárga ház előtt.
A kapuban nagyika várna rám,
a konyhából a rétes illata szállna felém,
Villám kutya ugatna.
Boldogság lenne, béke és minden, ahogy
egyszer volt.*

Olaszország, 1959 nyara

JEGYZET

Zimmer Sarolta 1900-ban született, 1925-ben ment férjhez Damjanov Jakša ügyvédhez és politikushoz, s élt boldogtalan házasságban. 1957-ben költözött családjával Zágrábba, s haláláig (nyilván sérelmei miatt) nem látogatott Szabadkára, de 1983-ban ott temették el a család kriptájában.

Emlékiratainak sajtó alá rendezője és kiadója leánya, Damjanov Jadranka, a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán a művészettörténet rendkívüli tanára. A korszerű képzőművészeti nevelés úttörője, 1971-ben megjelent tan-könyve eddig húsz kiadást ért meg. Könyve *Pogled i slika* címen jelent meg, amelyben hat horvát modern festőművész egy-egy képének elemzése során a képszemlélet és a képkutatás lehetőségeiből mutat példát.

B. I.